

ЗА НЯКОИ АСПЕКТИ НА ФАКТОРА СТАТУС В РЕЧЕВАТА АКОМОДАЦИЯ

Алиса Трендафилова

Annotation: The purpose of this study is to identify the relationships between the Communication accommodation theory (CAT) and the social status of the recipients and to show some result about the effects of pre-message cognition about the social status of the recipients on the accommodation intentions and the communication accommodation strategies.

Keywords: social status, communication, communication accommodation theory, strategies.

В настоящата статия се разглеждат съвременната теория за акомодацията и някои от основните аспекти на социалния статус на говорещия човек, които имат отношение към емпиричните изследвания на стратегиите за речева акомодация, прилагани от носители на българския език.

1. Теорията за акомодацията в комуникацията – общи насоки

Съвременната теория за акомодацията в комуникацията представлява особена изследователска рамка с корени и развитие най-вече в социалната психология на езика. Тя обяснява и предсказва мотивите и последствията от приспособяването в процеса на общуване, като поставя акцент върху социално-когнитивните процеси и водещата роля на индивидуалната мотивация при избора на конкретно речево поведение. Тази теория първоначално е модел за обяснение на езиковите атитюди и „мобилността на акцента“ (вж. Giles 1973), по-късно – за речевата (вж. Thakerar et al. 1982) и комуникативната акомодация (вж. Giles et al. 1987), а днес обхваща междуличностната и междугруповата комуникация (вж. Gallois et al. 2005). През почти четиридесетилетната история на изследванията, основаващи се на теорията за акомодацията, са настъпили множество промени в подхода и неговите приложения при изследване на комуникативното поведение на човека. С оглед на целта на настоящия текст – представяне на някои аспекти на социалния статус при изследване на акомодацията – следва да се споменат основните компоненти на посочения подход днес.

1) За тази теория комуникацията е не само процес на обмен на референциална

информация, но и управление на междуличностните и междугруповите взаимоотношения. С оглед на това се приема, че участниците във всеки комуникативен акт регулират социалната дистанция чрез различни променливи в езика и речевото поведение, които функционират като маркери за индивидуална и групова идентичност. Връзките между идентичността и социалните групи са значими още преди непосредственото комуникативно взаимодействие, като се приема, че контактът между представителите на различни социални групи се осъществява в контекст, който се определя от историята на междуличностните и междугруповите отношения, както и от някои културни и индивидуални ценности.

2) Първоначалната ориентация към акомодация на всеки комуникант определя комуникативната ситуация, акомодацията и прилагането на стратегиите за акомодация. С термина „първоначална ориентация“ се означава степента, в която говорещият А е предразположен да има междуличностна или междугрупова ориентация към говорещия Б, както и мотивацията на А за приспособяване или за несприособяване към характеристиките на Б, които възприема като индивидуални или като групово присъщи на всички членове на дадена група, с която А идентифицира Б.

3) Във фазата на непосредствено взаимодействие между говорещите най-силно влияние оказват нормите, наложени от ситуацията на общуването, които в голяма степен определят речевото и неречевото поведение на човека. Стратегиите за акомодация могат да бъдат различни, напр. за конвергенция, дивергенция, поддържане, допълване, улесняване на разбирането, управление на дискурса, междуличностен контрол и др. (вж. Трендафилова 2011 а, 2011 б, 2012 б, 2013), като всяка от тях се определя от субективното възприемане на социалната дистанция, културно обусловените комуникативни особености на социалните групи и динамиката на субективния и обективния свят на комуникантите.

4) Комуникативното взаимодействие се разглежда с оглед на това, което говорещите внасят в конкретния акт, т.е. тяхната първоначална ориентация, и с оглед на това, което извеждат от него, т.е. оценките и очакванията по отношение на партньора във взаимодействието и на социалните групи, с които той е свързан. Това означава, че според теоретичния модел в комуникативния акт взаимодействат не само непосредствено изявени стратегии, тактики и поведенчески модели, но и елементи от социалния опит на комуникантите, които са свързани с този акт, но го предхождат или са следствие от него. С оглед на това динамиката както на намеренията за участие в бъдещи ситуации на общуване със същите

комуниканти или с други представители на дадени социални групи, така и на оценките за продуктивното представяне на конкретните участници, засяга всяка фаза на взаимодействието и времето след него.

От една страна, теорията за акомодацията има здрави корени в психологическата социална психология и най-вече в социалната психология на езика (вж. Трендафилова 2012 а), като промените в тази област съществено влияят върху по-нататъшните промени в разбиранията за същността, функциите и особеностите на комуникацията, разбрана като процес на акомодация. От друга страна, днес психологическото познание в най-голяма степен засяга изследванията върху акомодацията в два аспекта: а) по отношение на социалната идентичност на говорещите (вж. Tajfel 1974; Tajfel, Turner 1979; Трендафилова 2012 б), която определя както поведението в една или друга насока, така и възприемането на другите говорещи посредством субективните аспекти на принадлежността към определени социални групи; б) с оглед на непрекъснато протичащите в акта на комуникация каузални атрибуции, т.е. начините, по които всеки от говорещите си обяснява своето собствено поведение и това на другите говорещи (вж. Андреева 2007: 31–68; Трендафилова 2012 б). Следва да се спомене още, че изследванията на комуникативното взаимодействие с оглед на теорията за акомодацията предполагат отчитане на паралелното функциониране на езикова, психологическа и субективна акомодация, както и на признатата днес възможност за симултанно прилагане на различни стратегии. Тези особености имат съществено значение при всяко емпирично изследване на акомодацията в комуникацията и задават отправна точка както при планиране и провеждане на изследване върху акомодацията, така и при анализ на получените данни.

2. Подходи към социалния статус на говорещите

В социологията днес социалните статуси се приемат като „структурни елементи на социалната организация на обществото, които осигуряват социалните връзки между субектите на обществените отношения. Тези отношения, подредени в рамките на социалната организация, се групират в съответствие със социално-икономическата структура на обществото и образуват сложна координатна система“ (Яковлев 2008: 502). Статусите бива два: предписани на индивида от обществото (предписани позиции), които не зависят от усилията и заслугите на този индивид, и достижими статуси (достижими позиции), заемането на които зависи от самия човек (пак там, с. 502). Още М. Вебер разглежда социалния статус като измерение на социалната

стратификация на обществото и определя два типа характеристики на статуса: субстанциални, напр. свързаните с възрастта, пола, националността, културата, образованието и др., и релационни, които определят мястото на човека в съответните социални групи и показват ситуативното и социалното неравенство по вертикала (Weber 1978: 305). От своя страна, социалната роля в социологията се разглежда в два аспекта: като съвкупност от норми, които определят поведението на личността в зависимост от нейното социално положение, и като самото поведение, което реализира тези норми (Силасте 2008: 399).

Терминът *социален статус* в социолингвистиката днес се определя като „положението на индивида в обществото, неговото постоянно или временно място в социални йерархии от различен тип, които определят взаимоотношенията с другите членове на обществото“ (Михалченко 2008: 217), като в социолингвистичен план статусът има три аспекта. От една страна, той е „недиференцирана съвкупност от всички социални признаци на говорещия – както постоянни, така и проявяващи се само в дадената ситуация на общуване. С оглед на това статусите биват приписани (дъщеря, мъж, китаец), придобити (учител, лидер, жена) и ситуативни (спътник, купувач) – в този случай социалният статус се включва в групата фактори, която обуславя както стратификационната, така и ситуативната вариантност на езика“. С второто си значение: „Съвкупност от постоянни социални и социално-демографски признаци, с които се характеризира (възраст, пол, принадлежност към определена социална група, етническа принадлежност)“, статусът е свързан със стратификационната вариативност на езика, при който избирането от страна на говорещия на конкуриращи се езикови форми се обуславя от постоянни, обективно присъщи на комуниканта социални признаци. Третото значение е: „Относителното положение (позиция) на индивида или групата в социалната система, което се определя по оста „по-високо – по-ниско“ в съответствие с редица признаци, които са специфични за дадените система (икономически, професионални, етнически и др.), които могат да се оценяват като престижни или непрестижни в съответствие с ценностните нагласи, приети във всяко конкретно съобщество: в такъв случай социалният статус може да бъде висок или нисък (пак там, с. 207-208). Под „статусен набор“ пак се разбира комплексът от груповите постоянни (приписани или придобити) социални статуси, с които се характеризира положението на субекта в социума и който определя набора от социални роли, като основният статус в статусния набор е положението на субекта в обществото като цяло (пак там, с. 217).

Един от основните тезиси на социолингвистиката е този, че придвижването

нагоре по скалата за престиж е основен мотиватор за речевото поведение на човека в социалните групи: „Тъй като обществото е структурирано и йерархизирано, езиковото поведение на повисшестоящата социална група има по-висок престиж в сравнение с низшестоящите. Тази зависимост е твърде специфична за социолингвистичните изследвания“ (Виденев, 2000: 99). Социолингвистиката приема още тясната връзка между социалната роля и социалния статус: „Социалната роля на личността заедно с нейния социален престиж влиза в обема на понятието „социален статус на личността“, което обединява и функционалната, и оценъчната характеристика. Социалният статус показва положението, което заема един индивид или група от индивиди по вертикалната скала на престижността, а в крайна сметка това е свързано с положението в обществото, наричано най-често „обществено положение“ (пак там, с. 105). В социологията понятието „социален статус“ включва „не толкова атрибутивните признаци, по които можем да отнесем един индивид към определена социална група, колкото престижните и нормативните признаци, издигани от обществото под формата на ценностен комплекс“ (пак там, с. 106), а обществото оценява индивида по свой комплексен ценностен критерий, който включва различни аспекти: производствен, икономически, политически, организационен, културен, морален и т.н., като „...по отношение на речевото поведение обществото набляга на социално-културния ценностен критерий“ (пак там, с. 106).

За Ст. Димитрова „социалният статус включва „всички характеристики на говорещия като член на обществото – социално положение, роднински взаимоотношения, професионално ниво, културна осведоменост и т.н.“ (Димитрова 1988: 71)

Според А. Швейцер терминът статус може да бъде включен в понятийния ред, свързан със стратификационната вариантност на езика, а терминът роля – в реда, свързан със ситуативната вариантност (Швейцер 1977: 81). При определянето на статуса се отчитат признаци като класова принадлежност към социална група, професия, равнище на образование и др., докато ролевите отношения са взаимоотношенията между участниците в комуникативния акт, които са определени от социалната ситуация и варират заедно с нея (пак там, с. 81). С оглед на разбирането за социалния статус в социологията Швейцер уточнява, че „за социолингвистиката релевантни са не всички социални роли и не всички ролеви отношения, а само тези от тях, които имат експлицитно изразени езикови речеви корелати“ (пак там, с. 82).

Твърдението на Ст. Димитрова, че „... въпросът за лексикалната селективност и за социалния статус както на говорещия, така и на слушащия, винаги е бил и продължава да

бъда актуален“ (Димитрова 1988: 73) все още важи в пълна сила, като изследванията върху различните аспекти на статуса отчитат и неговата сложност и многомерност.

Разглеждайки социолингвистиката и социологията на езика, Н. Вахтин и Е. Головки подчертават: „От всички параметри на социолингвистичните изследвания най-сложен остава този, свързан със социалния статус“ (Вахтин, Головки 2004: 61). Тези думи кореспондират на тезата, изразена от Р. Хъдсън, че „данните почти не подкрепят представата за социалния статус като единно явление“ (Хъдсън 1995: 219). С оглед на приемането на социалния статус като скала с два ясно определени полюса Хъдсън допълва: „От друга страна, в литературата има случаи, когато нормата се определя от групата в *средата* на йерархията, което потвърждава, че обществото не е задължително поляризирано на връх и дъно, що се отнася до речта“ (пак там, с. 219-220).

Конечкая подчертава, че социалният статус е исторически изменчива и динамична категория, като във всяка страна социалната йерархия в различни исторически промени е различна и това се отразява върху названията на социалните групи (Конечкая 1997: 14-15).

За Н. Вахтин и Е. Головки въпросът как на един индивид се приписва място в социалната структура има отговор в два аспекта: въз основа на обективни измерения и субективна оценка (Вахтин, Головки 2004: 61). Измеренията на социалния статус на партньорите в комуникативния акт могат да бъдат субективизирани в различна степен и да бъдат релативни на комуникативната ситуация и на различни прагматични и психолингвистични нейни аспекти. Пример за това е тезата на Д. Танен, че „актът на даването на информация по дефиниция поставя човек в рамката на по-висок статус, докато актът на слушането – в по-долен статус“ (Танен 1997: 152).

В своята монография върху езика на социалния статус В. Карасик приема, че „социален статус“ обозначава съотносителното положение на човека в социалната система, което включва права и задължения и произтичащи от това взаимни очаквания на определено поведение, при което личностните характеристики на човека отстъпват на втори план (Карасик 2002: 5). Обобщените от автора направления, в които съвременните изследвания в областта на социологията, социалната психология и социолингвистиката разглеждат социалния статус на човека, разкриват сложната и многомерна същност на категорията социален статус.

А) Социално-икономически план – отразява влиянието на социалната

стратификация върху типовете жизнени стилове, като съпоставителните признаци на тези стилове са обобщени от В. Карасик в няколко аспекта: основни житейски ценности, тип семейство, доминираща роля в семейството, оптимална възраст, отношения между поколенията, отношение към образование, както и към общуване, местожителство и свободно време и ярки характеристики на битието (Карасик 2002: 11).

Б) Социометричен план – представлява скалиране на обществените групи и слоеве от населението по редица критерии, към които обикновено се отнасят типа занятие и източникът на доходи, произход, образование и др., като във всеки от посочените аспекти е налице своеобразно скалиране по различни признаци.

В) Ролеви план – проявява се в това, че статусът обобщава множество социални роли. Под роля В. Карасик разбира устойчив шаблон на поведение, който включва действията, мислите и чувствата на човека (пак там, с. 13). Ролята има няколко аспекта: позиция (място на личността в системата на социалните отношения), сегменти на позицията (пакети от социални връзки), ролеви очаквания (социалните норми, ориентирани към личността като изпълнител на съответната социална роля), ролеви партньори (агенти на ролевите очаквания), и ролеви предписания (вътрешният контрол над ролевата дейност (Тарасов 1979: 117). Освен това ролите са нееднородни, могат да бъдат обусловени от постоянни и променливи характеристики на човека, да бъдат независими от говорещия и усвоени, да функционират на социално, междуличностно и вътрешногрупово равнище, да бъдат свързани със статуса, позицията и ситуацията както на макро-, така и на микроравнище (Карасик 2002: 14).

Г) План, свързан със социалната дистанция – този план се изразява в „неутрализиране“ на индивидуалните характеристики на човека, който заема определена социална позиция, и в актуализация на отношенията на неравноправие между участниците в общуването. Тук се отнасят напр. четирите типа комуникативна дистанция, установени от Е. Хол: интимна, лична, социална и публична (Hall 1982: 114–129), различните класификации на комуникативните стилове и тоналности (вж. напр. Пачев 1993: 160–163; 217–220; Виденов 2000: 106–107), и др. Тъй като дистанционният аспект на статуса се изразява и в субективната оценка за собствения статус и този на партньора, е възможно тази субективна оценка да не съответства на обективната. Всъщност и субективната статусна оценка, и субективната статусна самооценка са детерминирани най-вече от чувството за принадлежност към определена социална група. Социалната дистанция има динамична природа, обусловена от пресичането в общуването на

субективните и обективните статусни оценки и самооценки. Въпреки това в този план съществуват различни зависимости, напр. колкото е по-голяма разликата между общественото положение на единия и на другия участник в общуването, толкова е по-вероятно да се увеличи социалната дистанция между тях, а превключването на тази социална дистанция като правило е привилегия на участника в комуникацията с по-висок статус.

Д) Нормативният (оценъчен) план на социалния статус се изразява посредством понятията привилегия, престиж и уважение. Различията в общественото положение са свързани с определен набор от модели на поведение, права и задължения, с които се асоциира дадено място по ценностната скала на конкретното общество. Разпределението на различни социални възнаграждения сред хората, които заемат различно общественото положение, сведени до три типа – власт, богатство и престиж, – се проявяват по три начина: като непосредствено, като символично потребление и като обмяна. От всички тях именно престижът се приема за базов символ на социалния статус.

Е) Етнокултурният план на социалния статус, изследван в ентографията, антропологията и културологията, разглежда статусните отношения в различни култури и езици и засяга теми като експлицитност и имплицитност на изразяването на статусното неравенство, правилата на етикета по отношение дължината на фактическата реч, съществуването в някои езици на особени начини за изразяване на повишаване на статуса на партньора в общуването и на понижаване на собствения статус, превключването на социолектите в съответствие с превключване на статусните отношения, както и различни аспекти на статусните отношения в различни субкултури на една култура и в различни социолекти на даден език.

Ж) Динамичният план на социалния статус обединява два проблема, свързани с измененията на статуса: а) филогенетичният (диахронният) анализ на статусните отношения в дадено общество позволява да се проследят измененията в обществените норми и правилата на поведение в съответствие със социалната йерархия; б) при онтогенетичния анализ, свързан със социализацията на човека като подрастващ член на обществото, се разглеждат теми като билингвизма, престижните и непрестижните социолекти, езиковия дефицит и др.

По отношение на най-важните интердисциплинарни аспекти на категорията социален статус В. Карасик прави няколко обобщения:

1) общественото значимите различия между хората имат биологична и социална природа и се типизират в системата от социални признаци на индивида;

2) социалните признаци на индивида са в йерархия в съответствие с ценностите на определено съобщество в даден период;

3) социалните признаци на индивида са нееднородни, групират се в признакови комплекси и могат да бъдат измерени;

4) социалният статус на даден човек се разкрива в ролеви, свързани с дистанцията и нормативни характеристики на поведението, които са обусловени от социално-икономическите и културно-етическите фактори на обществения живот;

5) ролевите, свързаните с дистанцията и нормативните характеристики на поведението се отразяват в стратегиите и средствата в невербалното и вербалното общуване – и трите типа характеристики формират концептуалното ядро на категорията социален статус на човека в социолингвистиката и се разкриват в признаците на речевото поведение, в стратификационната позиция и в стила на живот (Карасик 2002: 282).

Последният от изброените В. Карасик аспекти – влиянието върху стратегиите и средствата за невербално и вербално общуване – има пряко отношение към настоящото изследване. Ролевите характеристики на поведението има отношение към начина, по който комуникантите възприемат себе си и останалите участници в комуникативния акт. Дистанционните характеристики на статуса са в тясна връзка с разбирането на комуникативната акомодация като процес на регулиране на социалната дистанция, а нормативните характеристики на поведението като аспект на социалния статус могат да бъдат отнесени към най-важния фактор във фазата на непосредствено взаимодействие според теорията за акомодацията: нормите, зададени от комуникативната ситуация.

3. Емпирично изследване на социалния статус в контекста на стратегиите за акомодация

Затрудненията при провеждане на емпирично изследване върху стратегиите за акомодация се обуславят от разбирането на акомодацията като сложен комуникативен процес, в който стратегиите са трудни за обективно наблюдение, реализират се на всички комуникативни равнища и е възможно една и съща променлива да функционира като реализация на различни стратегии. Поради това в емпирично изследване, което има за цел анализ на стратегиите за акомодация, е избран подход, при който посредством въпроси, които съчетават особеностите както на езиковите атитюди, така и на поведенческите аспекти на атитюдите в социалната

психология, да се разкрият важни особености на прилагането на стратегиите за акомодация на различни равнища. За нуждите на емпиричното изследване, проведено в Икономическия университет във Варна, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и Югозападния университет „Неофит Рилски“ в Благоевград общо със 120 студенти в различни специалности, е съставен въпросник, в който различни аспекти на атитюдите към стратегиите за речева акомодация с оглед на тяхната реализация на речево и неречево равнище се изследват в 16 разновидности според комбинацията от 4 фактора: субективно възприет характер на общуването, пол и статус на получателите на съобщението и тип отношения между говорещите, обусловен от две сфери на социална реализация (образование и трудова дейност). Въпросите имат възможност за отговор по 7-степенна скала от Ликъртов тип, където 1 е *„Категорично не“*, а 7 – *„Категорично да“*, като във въпросника са представени за оценка по такава скала и 27 фактора, които оказват влияние върху ежедневните за анкетираните лица ситуации на общуване.

Получените в емпиричното изследване резултати се отнасят до няколко от стратегиите за акомодация:

- стратегия за конвергенция, при която говорещите увеличат сходствата между себе си и останалите участници в ситуацията на комуникативно взаимодействие;

- стратегия за дивергенция, при която говорещите подчертават или увеличават социалната дистанция чрез разграничаване от субективно възприетите характеристики на вербалното и невербалното поведение на другите говорещи;

- стратегия за улесняване на разбирането, свързана с фокусиране на говорещия върху възможността за разбиране и тълкуване на съобщението от страна на реципиента на това съобщение;

- стратегия за управление на дискурса, при която фокусът е върху комуникативните потребности на партньора в общуването и приспособяването на говорещия към тях;

- стратегия за междуличностен контрол, свързана с определяне на посоката и характера на комуникативното взаимодействие.

Разгледани са особеностите на следните реализации на стратегиите за речева акомодация:

- стратегия за речева конвергенция – посредством думи, които се разпознават като остарели, диалектни, жаргонни, термини и чужди думи, под влияние на такива употреби от

страна на различен събеседник; различни книжовни променливи, напр. депалатализация на консонант пред окончанието за 1 л. ед.ч. и 3 л., мн. ч., сег. вр. при глаголи от I и II спрежение (*вървѢ, спѢ*), и консонант пред членната морфема при съществителни нарицателни имена за лица дейтели с наставка –АР и –ТЕІ от м.р., ед.ч.. (*учителѢ, преподавателѢ*); употреба на повелителни глаголни форми с отнет на ударението (*нАправи, дОнеси*); повсеместен Е-рефлекс на старата ятова гласна (*бЕл, хлЕб*); глаголно окончание –МЕ за 1 л., мн.ч., сег. време, I и II спрежение (*пишемЕ, четемЕ*); редукция на неударено Е в И (*тИлИвизор*); пет паралингвистични променливи: дължина на изреченията, дължина на паузите в речевия поток, сила на гласа, темпо на речта и произносителен стил; формите за обръщение ТИ – ТИ и ВІЕ – ВІЕ под влияние на такива употреби от страна на различен събеседник;

– стратегия за речева дивергенция посредством формите за обръщение ТИ – ВІЕ и ВІЕ – ТИ;

– стратегия за междуличностен контрол чрез променливи като прекъсвания на другия говорещ, поправяне на говорещия в разговора или предоставяне на контрола върху разговора на него;

– стратегия за улесняване на разбирането посредством забавяне темпото на речта и произносителния стил;

– стратегия за управление на дискурса при смяната и налагането на темата на разговора.

Резултатите по отношение на комуникативните фактори показват, че за същински фактори, които влияят върху анкетираните лица върху ежедневните за тях ситуации на общуване, следва да се приемат само онези 11 от тях, чиито средни стойности превишават средната стойност по скалата. Тези фактори са следните: *отношения между говорещите; тема, за която се говори; цел на общуването; интереси на говорещите; общи хобита; възраст; общ минал опит; наличие на случайни странични слушатели; възможност за бъдещи ситуации на общуване между говорещите; обща принадлежност към определена група; образование*. И така, шест от най-високо оценените фактори са със субективен характер в контекста на теоретичната рамка, свързана с акомодацията в комуникацията: *отношения между говорещите, интереси, общи хобита, общ минал опит, възможност за бъдещи ситуации на общуване и обща принадлежност към определена група*. Три от високо оценените фактори са свързани с комуникативната ситуация: *темата, целта на общуването и наличието на случайни странични*

слушатели и само два са социално-демографски: *възрастта* и *образованието*.

Представените в скалата за оценка фактори, свързани със социалния статус на реципиентите, не са сред онези, които получават средна или по-висока от средната оценка: *положение в обществото на всеки от говорещите* е на 16-то място (със средна стойност 3.84), *разлика в йерархия между говорещите* е на 17-то място (със средна стойности 3.78), а *обществено положение* – на 18-то място (със средна стойности 3.50), т.е. те получават общи стойности със значение между „По-скоро не“ и „Колкото да, толкова не“.

От друга страна, прилагането на клъстърен анализ при обработка на резултатите по отношение на акомодационните фактори показва интересно групиране на факторите, свързани със социалния статус. *Разликите в йерархията* (№17) и *положението в обществото на всеки от говорещите* (№ 18) са обединени в една подгрупа, която, заедно с *обществено положение* (№ 10), формира групата на факторите, свързани със статуса. *Образованието* (№ 3) и *типа професия* (№ 4) формират подгрупа, към която се добавя *актуалното занимание на говорещите* (№ 5) – трите фактора са свързани със социалната реализация, а *полът* (№ 2) заема самостоятелно място в тази подгрупа.

По отношение на стратегиите за акомодация може да се каже, че съществуват ясни различия в получените резултати по отношение на наличието или липсата на статусна разлика между анкетираните лица и реципиентите на съобщенията според променливите, заложи в въпросника. Тъй като едва 15,6 % от анкетираните студенти са посочили, че работят, резултатите по отношение на комуникативните ситуации с преподавател следва да се приемат като основани на социалния опит и комуникативната компетентност, свързани най-вече с общуването в академична среда, докато резултатите, свързани със сферата на трудовата реализация, следва да се разглеждат повече като нормативни очаквания на анкетираните за изискванията на съответната социална роля.

С оглед на направените уточнения може да се обобщи, че когато в комуникативната ситуация другият участник е състудент или колега на работното място, т.е. не са налице различия в статуса, очакваното поведение е свързано с прилагане на различни стратегии за акомодация според изследваните променливи, каквито са:

- думи, които се приемат като остарели, диалектни или жаргонни;
- всички изследвани не книжовни варианти на езиковите променливи;
- някои от паралингвистичните променливи, каквито са дължината на

изреченията, дължината на паузите в речевия поток и темпото на речта

– употребата на второлична сингуларна форма за обръщение при такива употреби от страна на другите говорещи;

– употребата на второлична сингуларна форма за обръщение при употреба на второлична плурална от страна на другите говорещи;

– прекъсване на говорещия по време на разговора;

– поправяне на говорещия;

– смяната на темата на разговор;

– налагането на темата.

Когато, от друга страна, в комуникативната ситуация другият участник е преподавател или пряк ръководител на работното място, т.е. налице са статусни различия и разлика в йерархията, очакваното поведение е свързано с прилагане на различни стратегии за акомодация според следните изследвани променливи:

– думи, които се възприемат като термини и като чужди думи;

– синхронизиране с произносителния стил на останалите говорещи;

– уподобяване в силата на гласа според комуникативното поведение на другите говорещи;

– употреба на второлична плурална форма за обръщение в отговор на такива употреби от страна на другите говорещи;

– употребата на второлична плурална форма за обръщение при употреба на второлична сингуларна от страна на другите говорещи;

– предоставяне на контрола върху разговора;

– забавяне на темпото на речта с цел улесняване на разбирането;

– улесняване на перцепцията на съобщението посредством характеристиките на произносителния стил.

С оглед на стратегиите за акомодация, прилагани от изследваните лица, може да се каже, че са налице резултати, въз основа на които може да се очертае наборът от стратегии и променливи, чрез които те се реализират, в зависимост от статусните отношения между говорещите.

При липса на статусни различия между участниците в комуникативния акт, може да се очакват:

– стратегия за конвергенция на лексикално равнище при думи, които се възприемат като остарели, като диалектни или като жаргонни, различни употреби на не книжовни варианти на дадени езикови променливи, на паралингвистични средства като дължина на изреченията, дължина на паузите в речевия поток и темпото на речта, както и употреби на второлична сингуларна форма за обръщение при такива употреби от страна на другите говорещи и на второлична сингуларна форма за обръщение в отговор на употреби на второлична плурална;

– стратегия за междуличностен контрол чрез прекъсване на говорещия по време на разговора или поправяне на говорещия;

– стратегия за управление на дискурса чрез смяна на темата на разговора или чрез нейното налагане.

Когато са налице разлики в йерархията и различия в статуса на участниците в комуникативния акт, по-вероятно е да се прилагат следните стратегии за акомодация:

– стратегия за конвергенция чрез думи, които се възприемат като термини и като чужди думи, синхронизиране с произносителния стил на останалите говорещи, уподобяване в силата на гласа според комуникативното поведение на другите говорещи, употреба на второлична плурална форма за обръщение в отговор на такива употреби от страна на другите говорещи;

– стратегия за дивергенция чрез употребата на второлична плурална форма за обръщение при употреба на второлична сингуларна от страна на другите говорещи;

– стратегия за междуличностен контрол чрез предоставяне на контрола върху разговора;

– стратегия за улесняване на разбирането чрез забавяне на темпото на речта с цел улесняване на разбирането, както и посредством характеристиките на произносителния стил, съобразен с необходимостта от недвусмислено разбиране на съобщението.

Обобщение

По дефиниция апроксималните стратегии за акомодация, каквито са стратегията за конвергенция и за дивергенция, имат за фокус регулацията на социалната дистанция, а неапроксималните – фокусиране върху възможността за разбиране и тълкуване на съобщението от страна на реципиента на това съобщение (стратегия за улесняване на разбирането), върху комуникативните потребности на партньора в общуването и

приспособяването на говорещия към тях (стратегията за управление на дискурса) и върху определяне на посоката и характера на комуникативното взаимодействие (при стратегията за междуличностен контрол).

Както показват данните от емпиричното изследване, по-високи са стойностите на получените резултати по отношение на неапроксималните стратегии за акомодация, каквито са тези за междуличностен контрол, за улесняване на разбирането и за управлението на дискурса, в сравнение с апроксималните. От една страна, може да се каже, че регулацията на социалната дистанция е по-малко значима за анкетираните лица от декодирането на съобщението, комуникативните потребности и конвенциите на комуникативното взаимодействие. От друга страна, с оглед на резултатите от цялостната обработка на емпиричните данни, наличието или липсата на статусни различия между комуникантите, наред със субективно възприетият характер на общуването, се оказват с по-голямо влияние върху реализацията на стратегиите за акомодация от пола на събеседника и сферата на отношенията. От трета, относително ниските стойности на факторите, свързани със социалния статус и статусната йерархия, предлагат обяснение на данните чрез възрастта на анкетираните лица, степента на тяхната социална реализация и ниския процент трудова заетост сред тях.

В контекста на изследване на стратегиите за акомодация и на социалния статус на говорещите сред млади носители на българския език данните са показателни за относителната диференциация по стратегии и променливи, приети в емпиричното изследване, а социалният статус е застъпен както по отношение на субективната оценка, заложена при изследване на атитюдите, така и при обективно зададените отношения между комуникантите в социалното пространство. С оглед на получените резултати може да се каже, че темата за субективните аспекти на социалния статус и тяхната роля в комуникацията следва да бъде обект на анализ в още изследвания, за да могат да бъдат направени категорични изводи по темата.

Използвана литература

- Андреева, 2007:** Андреева, Л. Социално познание и междуличностно взаимодействие. С., УИ „Св. Климент Охридски”, 2007.
- Виденов 1998:** Виденов, М. Социолингвистическият маркер. С., Делфи, 1998.
- Виденов 2000:** Виденов, М. Увод в социолингвистиката. С., Делфи, 2000.
- Вахтин, Головко 2004:** Вахтин, Н.Б., Головко, Е.В. Социолингвистика и социология языка. СПб, ИЦ „Гуманитарная академия“; Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2004.
- Димитрова 1988:** Димитрова, Ст. Лексикална селективност и социален статус на говорещия. –

В: Проблеми на социолингвистиката I. Материали от I национална школа по социолингвистика с международно участие. Приморско, 12-15.X.1987, С., БАН, 1988.

Карасик 2002: Карасик, В. И. Язык социального статуса. М., Гнозис, 2002.

Конечкая 1997: Конечкая, В.П. Социология коммуникаций. М., Международный университет бизнеса и управления, 1997.

Михалченко 2006: Михальченко, В. Ю. (отв. ред.). Словарь социолингвистических терминов. М., Институт языкознания РАН, 2006.

Пачев 1993: Пачев, А. Малка енциклопедия по социолингвистика. Пл., Евразия-Абагар.

Силласте 2008: Силласте, Г. Г. Ролей социальных теории. – В: Осипов, Г. В., Москвичев, Л. Н. (Отв. ред.). Социологический словарь. М., Норма. 2008, 399– 401.

Танен 1997: Танен, Д. Ти просто не разбираш. Мъжете и жените в разговор. С., Агата, 1997.

Тарасов 1979: Тарасов, Е.Ф. К построению теории речевой коммуникации. – В: Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф., Шахнарович А.М. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. М., Наука, 1979, 5–147.

Трендафилова, 2011 а: Трендафилова, А. Комункативната акомодация: събития, реакция на събития или комплекс от фактори. – В: Международна научна конференция „Събитие и безсмъртие в литературата, езика и философията“, ФСФ, СУ „Св. Климент Охридски“, София, 13 – 14 май 2011 г. Сборник с доклади. (Под печат).

Трендафилова, 2011 б: Трендафилова, А. Акомодация и стратегии: типология и динамика. – В: Littera et Lingua. Зима 2011. [<http://slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/issues/winter-2011-toc/to-language-m/706-trendafilovaa-2011>]

Трендафилова 2012 а: Трендафилова, А. Акомодация, стратегии и социална психология на езика. – В: Littera et Lingua. Есен 2012. [<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/issues/autumn-2012/751-trendafilovaa-2012>]

Трендафилова, 2012 б: Трендафилова, А. Роля на социалната идентичност и каузалните атрибуции в динамиката на апроксималните акомодационни стратегии. – В: Единадесета конференция по социолингвистика „Езикът във времето и пространството“, посветена на 100-годишнината от рождението на професор Стойко Стойков. Сборник с доклади. Международно социолингвистическо дружество. София, 26 – 27.10.2012 г. (Под печат).

Трендафилова 2013: Трендафилова, А. Стратегии за речева акомодация. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по психолингвистика. [http://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/fakultet_po_slavyanski_filologii/specialnosti/doktoranti/pridobivane_na_obrazovatelna_i_nauchna_stepen_doktor/arhiv/alisa_dimitrova_trendafilova_fakultet_po_slavyanski_filologii].

Хъдсън 1995: Хъдсън, Р. Д. Социолингвистика. Прев. от англ. Т. Богоева-Желязкова, М. К. Георгиева. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.

Швейцер 1977: Швейцер, А.Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы. М., Наука, 1977.

- Яковлев 2008:** Яковлев, А. М. Статус социальный (позиция). – В: Осипов, Г. В., Москвичев, Л. Н. (Отв. ред.). Социологический словарь. М., Норма. 2008, 502.
- Gallois et al. 2005:** Gallois, C, T. Ogay, H. Giles. Communication Accommodation Theory: A Look Back and a Look Ahead. – In: W. Gudykunst (ed.). Theorizing about Intercultural Communication. Thousand Oaks, California: Sage, 2005.
- Giles 1973:** Giles, H. Accent Mobility: A Model and Some Data. – *Anthropological Linguistics*, 1973, 15 (2).
- Giles et al. 1987:** Giles, H., A. Mulac, J. Bradac, P. Johnson. Speech Accommodation Theory: The First Decade and beyond. – In: M. McLaughlin (ed.). *Communication Yearbook*, 10. Beverly Hills, CA: Sage, 1987, 13–48.
- Hall 1982:** Hall, E. T. *The Hidden Dimension*. 2-nd ed. New York: Random House, 1982.
- Matsumoto 2009:** Matsumoto, D. (ed.). *Cambridge Dictionary of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Thakerar et al. 1982:** Thakerar, J., H. Giles, J. Cheshire. Psychological and Linguistic Parameters of Speech Accommodation Theory. – In: C. Fraser, K. R. Scherer (eds.). *Advances in the Social Psychology of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, 205 – 255.
- Tajfel 1974:** Tajfel, H. Social Identity and Intergroup Behaviour. – *Social Science Information*, 1974, 13, 65–93.
- Tajfel, Turner 1979:** Tajfel, H., J. Turner. An Integrative Theory of Intergroup Conflict. – In: W. G. Austin, S. Worchel (eds.). *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey: Brooks/Cole, 1979, 35–53.
- Weber 1978:** Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (eds. by G. Roth & C. Wittich). Berkeley, University of California Press, 1978.

В настоящия текст се представят материали, свързани с дейностите по проекта „Изследване на модели и средства в различни речеви ситуации и сфери на общуването в съвременния български език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, дог. № ДТК 02/ 11 от 16.12.2009 г. Изказвам благодарност на Фонд „Научни изследвания“ за подкрепата в изучаването на съвременната българска устна реч.

Информация за автора:

Алиса Трендафилова – доктор по общо и сравнително езикознание (психолингвистика)

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

E-mail: alistrendafilova@gmail.com